

Burcî Memlûkler Dönemi'nde Şer'î ve Hukukî Meseleler İçin Kullanılan Mekânlar¹

Mehmet ŞEKER²

Düzce University, Research Assistant Doctor, Department of History, Düzce, Turkey

Received- Accepted: 04.12.2018-19.12.2018

Research Article

Öz

Burcî Memlûkler Dönemi, bazı adli kurumların sistemleştirildiği ve geliştirildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde adliye saraylarının farklı özelliklere sahip müesseseler olduğu görülmektedir. Burcî Memlûklerde İstablû's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, Eyvânü'l-Kebîr, ed-Dekke, Dâru'n-Niyâbe gibi mekânlar adliye sarayı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Bahrî Memlûkler Dönemi'nde adliye sarayı olarak kullanılan mekânları tespit ettik. Bu adliye saraylarının ne olduğu, niçin ihdas edildiği ve tesirlerinin neler olduğu hususları üzerinde durduk. Ayrıca Burcî Memlûkler Dönemi'nde bulunan adliye binalarının fonksiyonları ve önemini de belirttik.

Anahtar Kelimeler: İstablû's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, ed-Dekke, Dâru'n-Niyâbe, Burcî Memlûkler, Adliye Sarayları

Places Which Are Used For The Issues Of Sharia And Law In The Burcî Mamluks Period

Abstract

Burcî Mamluks Period is a period in which some judicial institutions are systematized and developed. In this period, it is seen that the courthouses are institutions with different characteristics. The places which are used as courthouses in the Burcî Mamluks are İstablû's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, Eyvânü'l-Kebîr, ed-Dekke, Dâru'n-Niyâbe. We state the places where the judicial and religious affairs are resolved in this period. We will focus on what these courthouses institution are, why they are created and what effects they have. We also determine the functions and importance of the courthouse buildings in Burcî Mamluks period.

Keywords: İstablû's-Sultânî, Palace and Sultan's Office, Meydân, ed-Dekke, Dâru'n-Niyâbe, Burcî Mamluks, Courthouses

¹ Bu çalışma "Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² mehmetseker@duzce.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-2372-2375, This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor. (Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

1. Giriş

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde ilk adliye sarayı inşa edilmeden önce hukukî meselelere on yıl kadar Sâlihîyye Medreseleri'nde bakılmıştır (el-Makrîzî, 1998, s. 52; Tyan, 1960, s. 511; Uzunçarşılı, 1988, s. 373; Nielsen, 1985, s. 51; Ayaz, 2008, s. 36). Sâlihîyye Medreseleri'nin adliye sarayı fonksiyonunda görev vermesinin ardından el-Melik ez-Zâhir Baybars, Dârü'l-Adl'i inşa etmeden önce Kal'atü'l-Cebel'in giriş kapısında Bâbu'd-Dihlîz'de Dîvânü'l-Mezâlim'e bakmıştır (el-Makrîzî, 1998, s. 48; Nielsen, 1985, s. 51). Baybars, Dârü'l-Adl'i yaptırmadan önce adlî toplantıları kısa süreliğine de olsa Bâbu'd-Dihlîz'de tertip etmiştir. Sâlihîyye Medreseleri'nden sonra inşa ettirilen Dârü'l-Adl'in kullanıma açılış tarihi dikkate alındığında, üç sene civarında Bâbu'd-Dihlîz'in adliye sarayı fonksiyonuyla işlev gördüğü anlaşılmaktadır (Şeker, 2017, s. 182).

Baybars, Kal'atü'l-Cebel'in altında "Hisâr" adı verilen yerde 661 (1262-1263) yılında Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları için Dârü'l-Adl adıyla anılan müstakil büyük bir binanın yapımını başlatmıştır. Bu yeni adliye sarayı, bir yıl sonra yani 662 (1263-1264) yılında kullanıma açılmıştır (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 182; el-Makrîzî, 1998, s. 45; Tabâtabâî, 1365, s.100; Tyan, 1960, s. 511; Uzunçarşılı, 1988, s. 373; Nielsen, 1985, s. 51).

el-Melik el-Mansûr Seyfeddin Kalavun, 1283 yılından itibaren bir müddet adliye sarayı olarak Dârü'l-Adl'i kullanmış ve 1288 yılına gelmeden önce Eyvân adında yeni bir adliye binası yaptırmıştır (el-Makrîzî, 1998, s. 48; Şeker, 2017, s. 184, 186). İlerleyen dönemde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 715 (1315) yılında yeni bir arazi tahriiri (er-Revk) yaptırmış ve akabinde Dârü'l-Adl binası olarak kullanılan "Eyvân"ın yıkılmasını emretmiştir. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından 722 (1322) yılında mezâlim şikâyetlerini dinlemek amacıyla ikinci kez yeniden inşa edilen bu Eyvân binası "Eyvânü'l-Kebîr" adıyla yeni adalet sarayı olarak kullanıma açılmıştır. Yeni inşa edilen Eyvânü'l-Kebîr, sarayın dışında müstakil olarak yapılmış bir binaydı (el-Makrîzî, 1998, s. 48; ez-Zâhirî, 1894, s. 26; Tabâtabâî, 1365, s. 100; Uzunçarşılı, 1988, s. 408; Nielsen, 1985, s. 51).

Muhammed b. Kalavun öldükten sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak adliye sarayı olarak Eyvânü'l-Kebîr'i kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum 1382 yılında el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk'un Burcî Memlûkleri kurmasına kadar devam etmiştir (el-Makrîzî, 1998, s. 49; Şeker, 2017: 189).

2. Burcî Memlûkler Dönemi'nde Adliye Binaları

Burcî Memlûkler Dönemi'nde farklı yerlerin Dîvânü'l-Mezâlim için kullanıldığı anlaşılmaktadır (el-Makrîzî, 1998, s. 48; Ayaz, 2008, s. 36). Kaynaklarda İstablü's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, Eyvânü'l-Kebîr, ed-Dekke, Dârü'n-Niyâbe gibi yerlerin Burcî Memlûkler Dönemi'nde şer'î ve hukukî meseleler için kullanılan mekânlar olduğu görülmektedir. Aşağıda bu yerleri kısaca ele alıp değerlendireceğiz.

2.1. İstablü's-Sultânî

el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk sultan olduğunda 789 (1387) yılında şikâyetleri dinlemek amacıyla Kal'atü'l-Cebel'de "İstablü's-Sultânî" adıyla ayrı bir yer yaptırdı ve ilk olarak bu yeni yerde 18 Ramazan 789 (2 Ekim 1387) yılı Pazar günü Dîvânü'l-Mezâlim için oturmaya başladı. Bundan sonra Berkuk pazar ve çarşamba günleri İstablü's-Sultânî'de Dîvânü'l-Mezâlim davaları için oturmaya devam etti. Berkuk önemli önemsiz her davaya burada bakardı. Daha sonralarıysa Berkuk, Dîvânü'l-Mezâlim davalarına baktığı pazar ve çarşamba günlerini salı ve cumartesi günlerine çevirdi ve üçüncü bir gün olarak da cuma günü ikindi sonrasını ekledi. Berkuk ölünceye kadar Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarına bakmaya bu şekilde devam etti (el-Makrîzî, 1998, s. 53; Tabâtabâî, 1365, s. 100). Berkuk'un İstablü's-Sultânî'de ihdas ettiği Dîvânü'l-Mezâlim'e bakma uygulaması bazı zamanlar hariç genel olarak Hicri 9. asrın sonlarına kadar devam etmiştir (Tyan, 1960, s. 512, Akyüz, 2002, s. 405). Berkuk adliye sarayı olarak genelde İstablü's-Sultânî'yi kullanmaktaydı. Burcî Memlûkler Dönemi'nde Berkuk'un saltanatından sonrada zaman zaman İstablü's-Sultânî'nin adliye sarayı olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı zamanlarda dinî ve hukukî meselelerin ele alınıp çözüme kavuşturulması maksadıyla farklı bir takım mekânlarında kullanılmış olduğu görülmektedir.

el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk'tan sonra oğlu el-Melik en-Nâsır Ferec de tek başına yönetimi ele alınca babasının geleneğine bağlı kalarak İstablü's-Sultânî'de Dîvânü'l-Mezâlim'e baktı. el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî döneminde de İstablü's-Sultânî'de Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bakma işi Berkuk döneminde olduğu haliyle devam etti (el-Makrîzî, 1998, s. 49, 53).

el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk 1387 yılı Ramazan ayında Eyvân'da yapılan Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarını kalenin büyük meydanındaki İstablü's-Sultânî'ye taşıtmış ve şikâyetleri bu yeni Dârü'l-Adl binasında dinlemeye başlamıştı. Bu zamandan sonra Eyvân, halen sık sık Dârü'l-Adl olarak adlandırılmakta ve devletin haftada iki kez halka açık çeşitli törenleri ve uygulamaları için kullanılmaktaydı (Nielsen, 1985, s. 52).

Netice olarak el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkûk, el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk ve el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî genelde İstablü's-Sultânî'de Dîvânü'l-Mezâlim'e bakarlardı. Ancak hem Berkuk'un hem de ondan sonra gelen diğer Memlûk sultanlarının zaman zaman farklı yerleri kullandıkları anlaşılmaktadır.

2.2. Saray ve Sultan Makamı

Sultanlar bazen Sultan Makamı'nda oturup insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için adalet dağıtırlardı. Görünüşe göre Sultan Makamı çok uzun süre önceden beri zaman zaman şikâyetlerin dinlenildiği yer olarak kullanılmaktaydı. Örneğin el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkûk 8 Recep 797 (29 Nisan 1395) yılında sultan makamında bir meclis akdederek mezâlim davasına bakmıştır (el-Makrîzî, 1997, s. 371-372). Berkuk genel olarak davalara İstablü's-Sultânî'de bakmasına karşın bazı zamanlar Sultan Makamı gibi farklı yerleri de kullandığı görülmektedir.

Sultan Makamı'nın 15. yüzyıl ortalarından itibaren daha sık olarak maruzatları dinlemek için kullanılan yer haline geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin el-Melik en-Nâsır Nâsiruddin Muhammed b. Kayıtbay döneminde kış aylarında Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için Sultan Makamı kullanıldığı halde diğer zamanlarda avluda bulunan ve ed-Dekke adı verilen salonda oturumların tertip edildiği anlaşılmaktadır (Fuess, 2009, s. 127). Demek oluyor ki sultanlar, bazen Sultan Makamı'nı bazen de sarayda bulunan farklı bir mekânı Dîvânü'l-Mezâlim oturumu düzenlemek için kullanmaktaydılar. Buna ilaveten kış ve yaz aylarında Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için kullanılan mekânın mevsime göre değiştiği anlaşılmaktadır.

2.3. Meydân

Burcî Memlûkler Dönemi'nde Dîvânü'l-Mezâlim davalarına için kullanılan mekânlardan birisi de kale altında ki "Meydân"dır. Bu dönemde mezâlim oturumları için zaman zaman kale altında ki "Meydân"da da Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarının tertip edilmiş olduğu görülmektedir (İbn Tağribirdî, 1992, C. 12, s. 8).

el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk 29 Safer 792 (16 Şubat 1390) yılı Çarşamba günü kalenin altında ki Meydân'da Dîvânü'l-Mezâlim oturumu düzenledi. Berkuk'un ara sıra bu mekânda Dîvânü'l-Mezâlim davalarına baktığı görülmektedir. Ayrıca Berkuk'dan sonra gelen Memlûk sultanlarının da bu Meydân'da haksızlığa maruz kalanlar için mezâlim oturumları düzenledikleri anlaşılmaktadır (İbn Tağribirdî, 1992, C. 12, s. 8; Fuess, 2009, s. 126).

el-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansuh el-Gurî'nin (1501-1516) Dîvânü'l-Mezâlim yargılamalarını halka açık olarak sunmayı çok sevdiği anlaşılmaktadır. Bunun için bazı Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarını kale altında ki Meydân'da düzenlemiştir. Ayrıca Kansuh el-Gurî 909 (1503) yılında bir tahtın inşasına ve Meydân'da bir bina düzenlemesine karar vermişti. Kansuh el-Gurî'nin bunu yapmasının nedenlerinden birisi olarak Meydân'da sultanın adalet törenine daha fazla insanın katılarak şahitlik etmelerini istemiş olabileceği düşünülebilir (Fuess, 2009, s. 128). Burcî Memlûkler Dönemi'nde bazı sultanların hipodrom da diyebileceğimiz Meydân'da adalet tevzi etmeleri dikkat çeken bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. Eyvânü'l-Kebîr

Burcî Memlûkler Dönemi'nde Eyvânü'l-Kebîr bazı toplantılar, yabancı elçiler ve konukların kabul edildiği resmi görüşmeler gibi işler için kullanılmış olmakla beraber zaman zaman da bazı mezâlim oturumları için kullanılmıştır (İbn Tağribirdî, 1992, C. 14, s. 152-153; Fuess, 2009, s. 126). Örneğin el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk'un 796 yılı Rebiülevvel ayının bir Perşembe günü Dârü'l-Adl diye bilinen Eyvânü'l-Kebîr'de Dîvânü'l-Mezâlim oturumu düzenlemiştir (İbn Tağribirdî, 1992, C. 12, s. 42). Berkuk'tan sonra gelen sultanlarında zaman zaman Eyvânü'l-Kebîr'de Dîvânü'l-Mezâlime baktığı anlaşılmaktadır.

el-Melik en-Nâsir Nâsiruddin Muhammed b. Kayıtbay, eskiden olduğu gibi kullanabilmek için Eyvânü'l-Kebîr'in restorasyonu için büyük miktarda para harcadı. Bu dönemde de Eyvânü'l-Kebîr, Dîvânü'l-Mezâlim'e bakılan esas mekân olmayıp zaman zaman mezâlim oturumlarının yapıldığı bina olduğu anlaşılmaktadır (Fuess, 2009, s. 127).

2.5. ed-Dekke

Zikrettiğimiz üzere el-Melik ez-Zâhir Ebû Said Seyfeddin Berkûk'un Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarını İstablü's-Sultânî'de bakma geleneği Hicri 9. asrın sonlarına kadar devam etmesine karşın bazı zamanlardaysa saray avlusunda bulunan ve ed-Dekke diye adlandırılan yerde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları yapılmaktaydı (Tyan, 1960, s. 512, Akyüz, 2002, s. 405). ed-Dekke diye ifade edilen yer, sarayın avlusu ya da iç bahçesi denen yerde bulunan özel bir mekândı (İbn İyâs, 1960, s. 1060-1061).

el-Melik en-Nâsir Nâsiruddin Muhammed b. Kayıtbay döneminde kış mevsimi dışında Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için avluda bulunan ve ed-Dekke denen yerde oturumların tertip edildiği anlaşılmaktadır (Fuess, 2009, s. 127).

2.6. Dâru'n-Niyâbe

Nâibu's-Saltana'nın bakmış olduğu Dîvânü'l-Mezâlim oturumları Dâru'n-Niyâbe adı verilen ve aynı zamanda Nâibu'l-Kâfil'in de ikamet ettiği mekânda yapılmaktaydı (el-Kalkaşandî, 1914, s. 374; Akyüz, 2002, s. 405).

2.7. Diğer yerler

Burcî Memlûkler Dönemi boyunca kalenin dört bir yanında Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için kullanılan mekânın belli zamanlarda değiştiği görülmektedir. Bu mekân değişikliğinin nedeni tahta çıkan yeni sultanın yönetime kendi özel mührünü vurmak istemesi ve adaletle ilgili temsil meselelerinde halka kendisini göstermek istemiş olabilir (Fuess, 2009, s. 128). Bunun yanı sıra İstablü's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, Eyvânü'l-Kebîr, ed-Dekke ve Dâru'n-Niyâbe gibi mekânların dışında da kalede bulunan farklı bir yerin, hukukî problemlerin ele alınıp çözüme kavuşturulması maksadıyla kullanılmış olabileceği akla gelmektedir.

3. Sonuç

Burcî Memlûkler Dönemi'nde farklı yerlerin Dîvânü'l-Mezâlim için kullanıldığı anlaşılmaktadır. el-Melik ez-Zâhir Ebû Said Seyfeddin Berkûk, el-Melik en-Nâsir Ferec b. Berkuk ve el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî genelde İstablü's-Sultânî'de Dîvânü'l-Mezâlim'e bakmışlardır. Ancak hem Berkuk'un hem de ondan sonra gelen diğer Burcî Memlûk sultanlarının zaman zaman farklı yerleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde bir mekânın tek başına uzun süreliğine adliye sarayı olarak kullanılmış olduğunu söyleyemeyiz. Bunun yanı sıra Burcî Memlûklerin adliye sarayı olarak en fazla İstablü's-Sultânî'yi kullanmış olduklarını söyleyebiliriz.

Burcî Memlûkler Dönemi boyunca kalenin dört bir yanında Dîvânü'l-Mezâlim oturumları için kullanılan mekânların belli zamanlarda değiştii görölmektedir. Bu mekân değişikliğinin nedeni olarak tahta çıkan yeni sultanın yönetime kendi özel mührünü vurmak istemesi ve adaletle ilgili meselelerde temsil noktasında halka kendisini göstermek istemesi olarak düşünölebilir. Bu bağlamda Burcî Memlûklerde şer'î ve hukukî meselelerin ele alınıp karara bağlandığı yerler olarak; İstablü's-Sultânî, Saray ve Sultan Makamı, Meydân, Eyvânü'l-Kebîr, ed-Dekke ve Dâru'n-Niyâbe gibi mekânların kullanıldığı görölmektedir.

Burcî Memlûkler Dönemi'nde kullanılan adlî mekânlar hem muasır hem de daha sonraki devletlerin adlî kurumlarına tesir etmiş olup adaletin temini adına olumlu katkılar sunmuştur.

Kaynakça

- [1] Akyüz, Vecdi (2002), “Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu”, Cilt 5, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara.
- [2] Ayaz, Fatih Yahya (2008), *Türk Memlükler Döneminde Saray Ağalığı –Üstâdarlık (1250-1382)*, İstanbul.
- [3] İbn Abdüzzâhir (1976), *el-Kâdî Muhyiddin, el-Ravz el-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir, Tah. Abdülaziz el-Huveyrî*, Riyad.
- [4] Fuess, Albrecht (2009), “Zulm by Mazâlim? The Political Implications Of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans”, *Memlük Studies Review (MEDOC)*, Chicago, Cilt 13 (1).
- [5] İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed (1960). *Bedâ’î’ ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*; Cilt 3, Kahire.
- [6] el-Kalkaşandî, Ebû el-‘Abbâs Ahmed b. ‘Ali (1914), *Subh el-‘Aşâ fî Sinâ’at el-İnşâ*, Cilt 3, Kâhire.
- [7] el-Makrîzî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. ‘Ali (1998), *el-Mevâ’iz ve el-İ’tibâr bi Zikr el-Hitât ve el-Âsâr*; (Tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî), Mektebe Medbûlâ, Cilt 3, Kâhire.
- [8] (1997), *Kitâb es-Sulûk li Ma’rifet Duvel el-Mulûk*, (Tah. Muhammed ‘Abd el-Kâdir Atâ), *Dâr el-Kütüb el-İlmîyye*, Cilt 5, Beyrut.
- [9] Nielsen, Jorgen S. (1985), *Secular Justice in an Islamic State: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks*, 662/1264-789/1387, Leiden.
- [10] Şeker, Mehmet (2017), *Memlüklerde Dîvânü’l-Mezâlim (1250-1517)*, Gazi Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [11] Tabâtabâî, Hüseyin Müderrisî (1365), “Dîvân-ı Mezâlim”, *Ferheng-i İrân-zemîn*, 27, Tahran.
- [12] İbn Tağribirdî ve Cemaleddin Ebi’l-Mehâsin Yusuf (1992), *en-Nücumu’z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve’l-Kâhire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, *Dâr el-Kütüb el-İlmîyye*, Cilt 12,14, Beyrut.
- [13] Tyan, Emile (1960), *Histoire de L’organisation Judiciaire en Pays D’islam*, Leiden.
- [14] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

[15] ez-Zâhirî, Halil b. Şâhin (1894), *Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* (Tah. Paul Ravaisse), Paris.